

Voigt Vilmos

A JUGOSZLÁVIAI RUSZINOK NÉPRAJZÁRÓL

VOLODIMIR HNATYUK: ETNOGRAFICSNI MATYERIJALI
Z UHORSZKOJI RUSZI. I—IV. RUSZKE SZLOVO KIADÓ,
ŰJVIDÉK, 1985—1986.

A kriptikusnak tűnő cím egy mondatban nem fordítható le magyarra. Inkább körülírom, és ebből talán az is kiderül, miért olyan fontos ez a kiadvány a magyar (és nemzetközi) folklorisztika sőt művelődéstörténet számára.

Hnatyuk (oroszllexikonokban és helyesírással Vlagyimir Gnatjuk) 1871-ben egy Tarnopol, melletti faluban született, 1926-ban Lwówban halt meg. 1898-ban a lembergi egyetemen szerzett bölcsészdiplomát. Nyelvész, nyelvjáraskutató, irodalomtörténész, néprajzkutató és mindenekelőtt folklorista. Galícia, Ukrajna és az akkori Magyarország területén végzett kutatómunkát. Cseh, osztrák tudományos társaságok megbecsült tagja, 1902-től a szentpétervári tudományos akadémia levelező tagja, 1924-ben az ukrán (szovjet) Tudományos Akadémia választotta tagjává. A Sevcsenko Társaság néprajzi bizottságának kiadványait ő szerkesztette. Ebben számos fontos népköltési műfaj nagyszabású gyűjteménye jelent meg. A folklorisztika története számon tartja nagy, háromkötetes *kolomijka*-kiadványát (1905—1907), ebben a mi táncszóinkhoz, rigmusainkhoz hasonló lírai röpdalok olvashatók. Szokásdalokat, köztük a *koljadkinak* nevezett téli köszöntőket (amihez hasonló a román *colinda*) szintén több kötetben publikált (1914). 1897 és 1911 között hat kötetben adta ki az „Etnograficsni matyerijali . . .” (azaz „néprajzi anyagok”) sorozatát, amely a szó pontos értelmében nem is néprajzi hanem folklorisztikai adatokat, népköltési szövegeket hoz. A cím végén szereplő megjelölés („a magyar Oroszországról”) első tekintetre azt sugallná, hogy e folklor a mai Zakarpatje, a történeti Kárpátalja területéről való. A szovjet kézikönyvek is így említik ezeket, és általában Hnatyuk életműve legfontosabb eredményének nevezik e sorozatot. Amint ismeretes, a történeti és magyar források *ruszin* (*rutén*) névvel illetik ezt a népet. A nép és nyelv eredetét illetően ma is többféle elképzelés ismert. Ukrán kutatók szerint nyugati ukrán dialektust beszélnek, szlovák kutatók szerint inkább keleti szlovák jellegű ez a dialektus. Mások e két elem keverékének tartják nyelvüket. Ismeretes, hogy 1918-ig Magyarország, a két világháború között Csehszlovákia, a második világháború befejezése óta

Ukrajna területéhez tartoznak. Népnevek, helynevek, személynevek, ambíciók állandó változása jellemezte e vidéket, akár az anekdoták szintjén is, akárcsak Hnatyuk életútjának keletibb tájait, amint ezt a helynevek (Lwów — Lemberg — Lviv) is jelzik. Egy azonban sosem volt kétséges: az itt élő nép csodálatos gazdagságú folklórt ismert, és leginkább éppen a Sevcsenko Társaság kiválóságai (Ivan Franko, Filaret Kolesza, és természetesen Hnatyuk) jóvoltából ezt szinte már száz éve nagy szorgalommal és szakértelemmel gyűjtötték, publikálták. Az első világháborúig Európa egyik legjobban kutatott folklórja volt e kis nép csodálatos gazdagságú népköltészete. A kortársak és az utókor (Magyarországon is mindig!) elismerték ezt.

Miért adták most ki újból e pótolhatatlan és időközben hozzáférhetővé vált köteteket éppen Újvidéken? Azért, mert a közhit nem mindenben pontos. Hnatyuk gyűjteményeinek és köteteinek jó része ugyanis *nem* Kárpátaljáról, hanem az akkori Bács-Bodrog vármegyéből, a mai Vajdaság területéről, az itt élő „ruszinok” köréből származik. A 18. század közepétől indul meg az a belső migráció, amelynek során főként Sáros és Zemplén vármegyéből vándorolnak a ruszinok délre, elsősorban (magyar nevükön) Bácskeresztúr és Kucora községekbe. A vándorlás a szó szoros értelmében világméretekben folytatódik, ismerjük a visszatelepülés eseteit is: a maguk nyelvén *ruszki*, *rusznak*, *ruszin* etnikum azonban máig megmaradt a Vajdaságban, érdekes irodalmuk történetét Julijan *Tamas* foglalta össze (*Rusinska književnost. Istorija i status*. Novi Šad, 1984 szerbhorvát nyelven) majd 500 lapos monográfiában. Újvidéken adják ki folyóiratukat is *Ruszke Szlovo* címmel. Ennek a kiadónak az égisze alatt jelent meg Hnatyuk műveinek négy reprint-kötete. A tervek szerint egy most készülő ötödik kötet hozza majd Hnatyuk életrajzát és további kiegészítő adatokat is. Elgondolásaik szerint az 1897 és 1912 között egyszer már kiadott köteteket teljes egészükben teszik közzé, minimális kommentárral. Az egész sorozat szerkesztője *Gyura Latyak*, egyik lektora pedig éppen Julijan *Tamas*, aki jelenleg az újvidéki egyetemen a ruszin irodalom tanára.

Az első kötet *Ugroruszki dubovnyi virsi* címmel először 1902-ben látott napvilágot, mint a Sevcsenko Társaság kiadványainak XLVI. kötete. Ennek bevezetőjében Hnatyuk a ruszinok történetét vázolja fel, majd rátér anyagának (*egyházi népének*) forrásaira. A kötet felében kárpátaljai szövegek olvashatók, majd száz ének. Csak a második rész bácskai (és szerémségi), itt hat főbb kéziratos énekgyűjteményből dolgozott, és további 116 szöveget közölt. Utalt az általa ismert változatokra (ez a kárpátaljai szövegek esetében több, itt lengyel és szlovák kiadványokat is említ). A nehezebben érthető szavakat magyarázza. Tematikus és cím-mutató zárja az egész kötetet, amely eredetileg is 272 nagy alakú nyomtatott lapot tett ki. Minthogy csak most készül a magyarországi görögkeleti egyházi énekek anyagának feldolgozása, a nyilvánvaló összefüggéseket itt nem tudjuk részletezni. Ez a kötet első kiadásakor nem volt az *Etnograficsni matyerijali* . . . sorozatba beillesztve.

A mostani kiadás második kötetéként a *Matyerijali*... akkori hatodik kötete szerepel. Ez 1911-ben látott először napvilágot, és állatmeséket, mondákat, történeti mondákat, anekdotákat tartalmaz. A 171 szöveget még az 1897-ben tett bácskai kutatóútján gyűjtötte Hnatyuk. Minden szöveg-nél feltünteti a falut és adatközlőjét, innen tudjuk, hogy a szövegek két-ötöde keresztúri, a többi Kucoráról származik. Férfi és női adatközlői egyaránt voltak. Sajnos, ezek életkorát nem írta fel, így nem tudjuk, ki volt közülük öreg, ki fiatal. Jobb előadótól tucatnyi szöveget is közöl. Műfajonként a vallásos mesék és legendák Keresztúron voltak népszerűb-
bek. Külön érdekessége van néhány „történeti monda” fejezetben közölt Kraljević Marko (ruszinul *Korolevics Marko*) — történetnek. Ezeket Oszif Kulics (Kucora) mondta el, aki tudálékos előadásban adja elő a szöve-
geket, inkább nyomtatványok, mint a délszláv hősepika nyomán. Ugyancsak ő mondta el a legtöbb jó trufát („anekdotát”), köztük erotikus szövege-
ket is. Több mint harminc közölt szövegével ő a kötet legjobb „mese-
mondója”, akinek nevét az ukrán és magyar folkloristák jól megjegyez-
hetnék, hiszen 1897-ből kevés adatközlő-egyéniiséget ismerünk a Kárpát-
medencéből.

A kötet szövegeihez igen gyakran gazdag nemzetközi párhuzamokat idéz: szláv folklór kiadványokat, a középkori európai irodalom alkotásait. A korábban már közölt ukrán szövegekre minden egyes esetben hivatko-
zik. A kötet végén minden egyes szöveg német nyelvű kivonata olvasható, ami az összehasonlító folklorisztika számára teszi igen használhatóvá a művet. Szójegyzék és tartalomjegyzék zárja a könyvet. Az a benyomásom, hogy maradt sajtóhiba a kötetben (pl. az adatközlő egyszerre csak a má-
sik faluban lakónak van feltüntetve), noha a régi kiadás igazán minta-
szerű, fonetikailag is jól használható.

A mostani sorozat harmadik kötete a réginek ötödik kötete volt, és először 1910-ben jelent meg. 50 mese olvasható benne, szinte mind Ku-
coráról. Noha Kulics itt csak hét szöveggel szerepel, bevezetőjében Hna-
tyuk két kitűnő mesemondóját, Kulicsot és az ugyanoda való Farkas Imrét külön is bemutatja, akik saját szavaikkal elmondják életüket (sajnos, ismét dátumok nélkül). Megtudjuk, hogy a két faluban Mihail Vrabely tanító (és népköltési gyűjtő), valamint Mikola Gubas segítettek. Az utóbbtól meg-
maradt az a válaszlevél is, amelyben Hnatyuk kérdőívére felelve bemutat-
ja a helyi ruszinokat. A 318 lapos kötet végén ismét van német mesetar-
talom-jegyzék, jó ukrán tartalomjegyzék. Szójegyzék nincs. Az egyes me-
sék jegyzetei között minden eddiginél több a nemzetközi párhuzam, köztük magyar mesekiadványoké is, és nemcsak Róna—Sklarek német kötetéi, ha-
nem Kálmány közlései is. Nem véletlen ez, hiszen se szeri se száma a magyar elemeknek a mesékben. (Természetesen van másfajta is, akár cseh és balkáni is!) Nem egy mese hőse *Jancsi*, másike *varga leginy*, az 5. számú meséé *Tindejr-Szejp Ilona*, a 39. számúé *Tindir-Szejp Ilona* stb. Nemcsak a *város* és a *forint* fordul elő, hanem a *farkas* szó is, ami azért jelzi, milyen szoros volt a magyar—ruszin mesekincs kapcsolata. Feltűnő, hogy magyar mesekezdet nincs, ám „ma is élnek, ha meg nem haltak” ol-

vasható többféle változatban is a mesék végén. Más mesezárók szlávnak tűnnek. A történeti magyar mesekutatás számára alapvető fontosságú e gyűjtemény. Az 1870-es évek elején gyűjtött kárpátaljai ruszin mesék (Fincicky Mihály: *A vasorrú indzsibaba. Kárpátukrajnai népmesék*. Budapest, 1970. — Népek meséi) anyaga sokban hasonló vonásokat mutat, noha itt csak a magyar fordítás maradt ránk, az eredeti szövegek sajnos elvesztek.

Először 1900-ban jelent meg a régi sorozat harmadik kötete, a mostani sorozatban ez a negyedik, és egyelőre utolsó publikáció. Ez is két részből áll. A több mint 280 nyomtatott lapnyi kötet kétötödében az akkori Felvidékről (Zemplén, Sáros, Szepes vármegyék) igen vegyes népköltészetet közöl, daloktól meséig, hiedelemmondáig. Az 1899-ben folytatott gyűjtés során olykor egy-egy faluból vagy adatközlőtől csak egy-egy szöveg származik. A kötet nagyobb része 430 Bács-Bodrog vármegyei ruszin népdalt tartalmaz. Ezek ugyancsak az 1897-es gyűjtésből valók, már ismert falvakból, sőt adatközlőktől. Igen változatos a dalkincs: szokásdaloktól és szlovák betyárballadáktól a korabeli élet jelenségeire válaszoló rögtönzéseikig. Első tekintetre alig lehet például érteni néhány ruszin ortográfiával írott sort, aztán kiderül, hogy a verbászi választásra utal: „Éljen a Pulszky Ágost!” (igy, magyarul) a megfejtés (376. számú dal). E kötet végén csak egy lapnyi a német tartalomjegyzék, nehezen lehetne a dalokat bővebben bemutatni. Úgyis, ahol lehet, van nemzetközi párhuzam-felsorolás az egyes szövegek után.

Mindaz együtt még nem a teljes Hnatyuk-anyag a vajdasági (bácskai) ruszinok kultúrkincséről. Több áttekintő tanulmánya ismert még (*Ruszki oszeli v Bacsci (v Poludnyevij Ugorscsini)* in: *Zapiszki Naukovogo Tovarisztna im. Sevcsenka XXII* (1898) 1—58, *Veszillja v Kereszturi* in: *Materijali do ukrajinszko-ruszkoji etnologii X* (1908) 30—81. és több recenziót írt, elsősorban Vrabely műveiről, amelyekben a bácskai ruszinok kultúrájával foglalkozik). Érdemes lenne áttekinteni, nagy antológiáiban van-e olyan vajdasági anyag, amelyet másutt nem publikált. A Lvivben őrzött kéziratos hagyaték is bizonyára tartalmaz további adalékokat. Persze ezek tüzetes átnézése aprólékosabb és sokkal inkább időigényes munka, mint egy-egy nagy kötet teljes reprintje, ám a teljességhez, a Hnatyuk életműve egészéről alkotott kép kialakításához ez is szükséges előmunkálat.

A magyar folklorisztikának is tüzetesen kell értékelni a megjelent és még várható köteteket. Tudománytörténeti szempontból leginkább a magyar folkloristáknak Ivan Frankóval való kapcsolatai, valamint Sztripszky Hiaodor és Hnatyuk kapcsolatai várnak feldolgozóra. Nem tudom megítélni még azt sem, mennyire terjedt Hnatyuk magyar nyelvtudása, hogyan, honnan és mennyire ismerte magyar kollégáit, ezek műveit?

A magyarországi folklorisztika klasszikusai sorába azonban máris be kell illesztenünk Hnatyukot, és meglepő módon éppen bácskai kutatásai alapján. Ugyanis erről a területről olyan gazdag anyagot hoz, ahonnan és amikor ilyen értékű magyar folklór feljegyzéseink sincsenek. Összehasonlító folklorisztikai jártassága sem kuriózum: mesekutatóink, balladaku-

tatóink, mondatutatóink még ma is új felismerésekre juthatnak, ha megismerik, átnézik hivatkozásait, főként, ha folytatják komparatív munkásságát.

Figyelemfelhívásunk erre utal. Talán így érthető, miért egy cikkben és nem csupán egy mondatban kellett az újvidéki könyvsorozat címét megmagyarázni. Nemcsak a vajdasági folklorisztika eseménye ez, hanem e tág, soknemzetiségű táj egészéé. Várjuk a folytatást. És a mai ottani ruszin gyűjtések hasonló intenzitású és eredményességű folytatását.

*

Azoknak, akik szeretik a számokat, megemlíthetjük, hogy a történelmi Magyarországon, az első világháború idejéig mintegy félmillió volt a kárpátukránok (ruszinok) száma. Biztos adataink arra vonatkozóan, hogy a Kárpát-medencében éltek, a 14. századtól kezdve maradtak ránk. Egyházi szervezetükről 1458-ig nem tudunk, ekkor kapta Mátyás királytól stallumát püspöki joggal rendelkező igumenjük. Hagyományosan a keleti (orthodox) egyházhoz tartoztak, majd amikor 1646-ban Ungvárott egyesült a Szepesség, Zemplén és Ung megyék görögkeleti papsága a római egyházzal, a keletibb megyék (Bereg és Máramaros) ettől az uniótól továbbra is távol maradtak — az erdélyi fejedelem támogatásával. A mai Jugoszlávia területére 1751-től költöznek. Ettől kezdve ruszin a mai Ruszki Keresztur (Bácskeresztúr), illetve részben ruszin a mai Kocur (Kucora). Ma Jugoszláviában mintegy 35 000 ruszin él. Közülük mintegy 27 000 Vajdaság említett községeiben, újabban városaiban is. A Szerémség és Szlavónia több mint tucatnyi helyiségében és a 8000-nyi különbség. Megemlíthetjük, hogy főként 19. századi letelepülés folytán még további 12 000 ukrán él Jugoszlávia különböző déli területein (de nem a Vajdaságban). Ezek galíciai eredetűek és sosem tartották magukat ruszinnak, hanem ukránnak. A magyar néprajz, történettudomány, nyelvtudomány, szlavisztika igen sokat foglalkozott a ruszinok értékes kultúrájának kérdéseivel. Népi kultúrájukról rövid áttekintést ad a Magyar Néprajzi Lexikon V. kötete (Budapest, 1982.) „ukránok” címszó alatt. Nemzeti mozgalmuk egy szakaszáról legutóbb Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860—1910. (Budapest, 1977.) adott képet. Természetesen sok feldolgozatlan témakör maradt még, és a magyar néprajz sem foglalkozott érdemben a bácskai ruszinok népi kultúrájával. A magyar néprajztudomány az utóbbi időben Miljana Radovanović előadásából kapott képet a népcsoportról [A vajdasági, ruszinok etnológiai tanulmányozásának problémái, a mai interetnikus feltételek között. in: A II. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. (1980. szeptember 30.—október 2.) 1. Szerk.: Eperjessy Ernő — Krupa András. Budapest — Békéscsaba, 1981. 197—202.]. Ez a mű azonban nem említette a folklorikat Hnatyuk adta előzményeit. Most jelent meg egy áttekintő bibliográfia: Mogyorósi Sándor: Kárpátukrán néprajzi bibliográfia.

Debrecen, 1986. (Folklór és Etnográfia 22.) Ez nemcsak a bibliográfiai részben, hanem a bevezetőben is méltó módon tárgyalja az általa V. Hnatyuk átírásban idézett szerző munkásságát, hivatkozik Musinka, szlovákiai kutató 1967-ben a Szvidniki ukrán múzeum évkönyvében közölt Hnatyuk-bibliográfiájára is. Más vonatkozásokban azonban ez a bibliográfia sem teljes. Így hát a több országban folyó kutatás eredményeit még mindig lehetne egyesíteni, jobban koordinálni. Csak ekkor derülne ki igazán, milyen jelentős kutató volt Hnatyuk, milyen gazdag is az általa feltárt bácskai ruszin folklór.